

ישראל כהן / התשובה והכפרה בירושלמי וברמב"ם

במאמר זה ברצוני לבחון את דעת הרמב"ם בענייני התשובה והכפרה בחטאים שבין אדם למקום לאור התלמוד הירושלמי. במסגרת זו נראה את הזיקה בין פסיקת הרמב"ם לסוגיות הירושלמי לאור מספר סוגיות – מהו תהליך התשובה, עד כמה התשובה והכפרה תלויים ברצון האדם, האם ישנה הבחנה בין חטאים שונים, ועוד.

א. מחלוקת התנאים בכפרת יום הכיפורים

בקרב התנאים מצינו מספר דעות במעמדו של יום הכיפורים וביכולת שלו לכפר על עבירות מדרגות שונות. המחלוקת בין התנאים חושפת את היחס בין תהליך התשובה של האדם הפרטי, ליום הכיפורים הכללי, וע"י כך מאפשרת לנו להבין את תהליך התשובה הנדרש מהאדם.

1) דעת רבי ישמעאל

ע"פ רבי ישמעאל, ישנו מדרג של ארבעה רמות, ובהתאם לחומרת העבירה, כך גודל המאמץ הנדרש מהאדם על מנת שיתכפר לו העוון. כך מובאת דעתו בירושלמי ביומא:

כתוב אחד אומר: 'שובו בנים שובבים' וכתוב אחר אומר: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' וכתוב אחר אומר: 'ופקדתי בשבט פשעם' וכתוב אחר אומר: 'אם יכפר העון הזה לכם עד תמתוך', הא כיצד?

עבר על מ"ע ושב מיד – אינו זו ממקומו עד שימחול לו [...] העובר על מצוה בל"ת ושב מיד – התשובה תולה ויה"כ מכפר [...] העובר על כריתות ומיתות ב"ד במזיד – התשובה ויה"כ מכפרין מחצה, והייסורין בשאר ימות השנה מכפרין מחצה [...] אבל מי שנתחלל בו שם שמיים – אין כח לא בתשובה לתלות, ולא ביה"כ לכפר, ולא בייסורין למרק אלא תשובה ויה"כ מכפרין שלישי, והייסורין מכפרין שלישי, והמיתה ממרקת בייסורין. (ירושלמי יומא ח', ז)

2) דעת רבי

ע"פ רבי, יום הכיפורים מכפר על כלל העבירות אף ללא תהליך תשובה מצד האדם, מלבד מספר עבירות ספציפיות:¹

¹ בשאלות דרב אחאי גאון עולה נוסח אחר של שלושת העבירות: "תניא ר' אומר כל עבירות שבתורה יום הכיפורים מכפר חוץ מג' דברים הלועג על חבירו והמיפר בריתו של אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה ר' יהושע בן לוי אמר אף המבזה תלמידי חכמים ור' יוחנן אמר אף המבזה את חבירו בפני תלמידי חכמים" (שאלתא קס"ז). מדוע שהלועג על חברו לא יזכה לכפרת יוה"כ? מכיון שאין יוה"כ מכפר על עבירות שבין אדם לחברו אלא רק על עבירות שבן אדם למקום. מדובר למעשה בפגיעה בקשר בין האדם לעמו, הגורמת לכך שיוה"כ לא יכפר, בדומה לשעיר המשתלח שכפרתו על העם כולו.

רבי אומר על כל עבירות שבתורה יה"כ מכפר חוץ מן הפורק עול והמיפר ברית והמגלה פנים בתורה, אם עשה תשובה מתכפר לו ואם לאו אינו מתכפר לו.

(3) דעת רבי אלעזר בן עזריה

מדרשתו של ר' אלעזר בן עזריה נראה שגם הוא מצטרף לשיטת רבי:

עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה חברו את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו (משנה יומא ח', ט)

מדברי ראב"ע עולה שהוא מסכים עם הקו העקרוני של רבי ובניגוד אליו הוא איננו מוציא מהכלל את שלושת החטאים שרבי מונה – "חוץ מן הפורק עול והמיפר ברית והמגלה פנים בתורה".

הסבר שיטת רבי

ע"פ רבי, שלושת העבירות שיוה"כ לא מכפר עליהן הם: "הפורק עול והמיפר ברית והמגלה פנים בתורה". מה כ"כ מיוחד בעבירות הללו שעליהן יוה"כ לא מכפר? את הביטוי 'פורק עול' מבין רש"י בשני אופנים:² או שהכוונה לפריקת עולו של הקב"ה, קרי עול מלכות שמים, או שהכוונה לפריקת עול המצוות. כל אחד מהם מעיד על נתק עמוק מהיהדות והקב"ה. אדם שלא מחובר, דומה כמי שאומר "אי אפשי בכפרה" – "כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההוא עונה בה" (במדבר ט"ו, לא). בביתו 'המיפר ברית' הכוונה למי שלא מקיים את מצוות המילה, ולא מל את עצמו. נראה שהסיבה לחומרת העבירה היא משום שבמעשה זה הוא לא מתחבר אל הברית הנצחית של עמ"י לה' – "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתו הפר" (בראשית י"ז, יד). מדובר בניתוק הקשר בין המיפר הברית לבין הקב"ה. יוה"כ לא מכפר עליו מכיון שהוא לא במסלול הכפרה בכלל, הוא לא נכנס אליו. הברית היא אחד מתהליכי הכניסה לעמ"י בגיור, לכן אדם שלא נמול, פוגע בחיבור שלו לעמ"י, וממילא לכפרת יוה"כ שהיא כפרה כללית ברמת העם, בדומה לשעיר המשתלח.³

² ברש"י בכריתות ז', א מדובר בפריקת עול המצוות; ברש"י בשבועות י"ג, א וכן ברש"י יומא פ"ה, ב מדובר בפריקת עול מלכות שמיים.

³ וכלשון הרמב"ם בהלכותיו: "שעיר המשתלח, לפי שהוא כפרה על כל ישראל, כהן גדול מתודה עליו על לשון כל ישראל, שנאמר והתודה עליו את כל עונות בני ישראל" (רמב"ם הלכות תשובה א', ב)

בהסבר מעשהו של המגלה פנים בתורה, כותב רש"י:

מגלה פנים בתורה - בא על דברי תורה בחוצפא ובגלוי עזות פניו כגון מנשה שהיה יושב ודורש באגדות של דופי לא היה למשה לכתוב אלא ותמנע פלגש וילך ראובן בימי קציר חטים. (רש"י, שבועות י"ג, א)

אדם שמבזה את התורה, שהיא דבר ה', למעשה מבזה את נותנה. נראה שזו הסיבה שלפי לרבי יוה"כ לא מכפר על כך. למרות שבכל חטא שאדם חוטא ומחזיק בו יש מידה מסוימת של ביזוי ציווי התורה, במעשה הזה ישנו זלזול ישיר בקב"ה ובתורתו.⁴ בכיוון פרשני שונה הולך בעל השיירי קורבן, בפירושו לירושלמי, בעקבות מספר קושיות⁵ על הפירוש שראינו:

ונראה פורק עול היינו העושה מצות ה' שלא מאהבתו את ה' ואינו משמח בעשייתם אלא לפרוק חוב המוטל מעליו וזהו דבר ה' בזה שהמצות ניתנו לטובתינו ולא לעול. ומיפר ברית אינו ערל שהוא שב ואל תעשה גם אין בזה הפרה ורבים המונעים לעשות מצוה זו מפני הצער אלא קאי על המושך ערלתו שזהו מיפר הברית שנחתם בו ואין זה אלא לבזות ברית ה'.

ומגלה פנים בתורה זה העובר על דברי תורה בפני רבים ואינו כוש מהם ואפי' אינו עובר אלא על תקנת חכמים ואינו עושה אלא לתאבון ה"ז מגלה פנים בתורה ומבזה דבר ה'. (שיירי קרבן שבועות א', ו)

לפי השיירי קורבן, שלושת העבירות סובבות סביב ביזוי דבר ה', מה בין זה לבין כפרת יוה"כ?

נראה לומר שכפרת יוה"כ באה לטובת האדם. נאמר על יוה"כ: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהַרְוּ" (ויקרא ט"ז, ל). אדם שמבזה את דבר ה', לא נמצא "לפני ה'" ולכן יוה"כ לא מכפר לו על עבירותיו.

בדומה לעבירות שבין אדם לחבירו, שאין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חבירו,⁵ נראה שהוא הדין גם באדם שמתנתק מהקב"ה. במידה מסוימת יש כאן הקבלה. עד שהוא

⁴ וכך כתב: "וקשה למה מכנה הכתוב הכופר בעיקר דבר ה' בזה, הרי הוא עוקר את הכל וכן למה מכנה הערל במיפר ברית וכן הדורש הגדות של דופי הרי הוא כופר בתורת ה' ואין בינו לכופר בעיקר ולא כלום ועוד פורק עול ל"ל השתא הכופר בתורת משה אין יוה"כ מכפר עליו כ"ש הכופר בעיקר" (שיירי קרבן מסכת שבועות א', ו)

⁵ אמנם, רבי לא אומר זאת במפורש, אך נראה שהוא מסכים לכך שיוה"כ לא מכפר על עבירות שבין אדם לחבירו, וכך עולה מהפירוש הבא: "גם ר' מודה שאין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו כדדרש ראב"ע במתני' ואף על גב דקתני רבי חוץ מפורק עול ולא קתני נמי חוץ מעבירות שבין

לא "מרצה אותו" – חוזר בתשובה לפחות על הקשר הבסיסי ביניהם – אין יוה"כ מכפר עליו.

ב. פסק הרמב"ם בכפרת יום הכיפורים

עיון בהלכות תשובה לרמב"ם מראה תמונה מורכבת בדעת הרמב"ם. בסוף הפרק הראשון הרמב"ם פוסק להלכה כדעת רבי ישמעאל, שישנם חלוקי כפרה בין העבירות השונות:

אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל ועצמו של יום הכיפורים מכפר, יש עבירות שהן מתכפרים לשעתן ויש עבירות שאין מתכפרים אלא לאחר זמן.

כיצד עבר אדם על מצות עשה שאין בה כרת ועשה תשובה אינו זו משם עד שמוחלין לו ובאלו נאמר שובו בני ישראל שובכם ארפא משובתיכם וגו', עבר על מצות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתת בית דין ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר ובאלו נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם, עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכיפורים תולין ויסוריין הבאין עליו גומריין לו הכפרה, ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו יסוריין ובאלו נאמר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, במה דברים אמורים בשלא חילל את השם בשעה שעבר אבל המחלל את השם אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכיפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו יסוריין אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות, אלא תשובה יום הכיפורים ויסוריין שלשתן תולין ומיתה מכפרת שנאמר ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו. (תשובה א', ד)

מנגד מהפרק השלישי ברמב"ם עולה שהרמב"ם מסכים לעקרון של רבי. בפרק שלישי הרמב"ם מונה את האנשים שאין להם חלק לעולם הבא ובהם גם את שלושת העבירות החמורות של רבי:

1) המיפר ברית:

ואלו הן שאין להן חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים: המינים והאפיקורוסין והכופרים בתורה [...] והעושה עבירות ביד רמה בפרהסיא [...] והמושך ערלתו. (תשובה ג', ו)

אדם לחבירו הא ק"ל אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בהן חוץ" (תוספת יום הכיפורים, יומא דף פה, ב).

(2) המגלה פנים בתורה:

העושה עבירות ביד רמה כיהויקים בין שעשה קלות בין שעשה חמורות אין לו חלק לעולם הבא, וזהו הנקרא מגלה פנים בתורה מפני שהעיז מצחו וגילה פניו ולא בוש מדברי תורה.
(תשובה ג', יא)

(3) הפורק עול:

שאיין לך דבר שעומד בפני התשובה, אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב יש לו חלק לעולם הבא שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו. (תשובה ג', יד)
מכלל דבריו עולה שהרמב"ם מסכים עם דברי רבי אך מחמיר גם כדעת המשנה שחולקת עליו וכדעת רבי ישמעאל. ויש לברר, מדוע לרבי, יוה"כ מכפר על כל שאר העבירות בניגוד לרמב"ם, ולמה בעצם הרמב"ם החמיר בפסיקתו?
נראה שיש להסתכל על יוה"כ משתי זוויות מבט שונות:

1. יום כיפור. מלאכים כבני אדם. מדובר ביום עוצמתי ביותר בסגולת הכפרה שבו.
2. עוצמת יוה"כ היא ב"עירבון מוגבל". עיקר העבודה היא על האדם שישוב מחטאו. עשרת ימי תשובה מראש השנה קודמים ליום הכיפורים ולא בכדי.
נראה כי רבי נקט באפשרות הראשונה ואילו הרמב"ם נקט כאפשרות השנייה.
רבי רואה ביוה"כ זמן עוצמתי, שיש ביכולתו לכפר למרות שלא עשינו תשובה, בדומה לשעיר המשתלח. כמו ששעיר המשתלח מכפר על כלל העם, כך גם יוה"כ⁶ לכן כל מי שמחובר לעם גם אם לא חזר בתשובה מתכפרים לו חטאיו כחלק מהכפרה לעמ". לעומת זאת, הרמב"ם אומר שכפרת יוה"כ עוצמתית פחות משעיר המשתלח.
דבר זה בא לידי ביטוי בשתי נקודות:

א. לפי רבי, שעיר המשתלח מכפר על עבירות קלות וחמורות אף אם לא עשה תשובה, אך הרמב"ם סובר ששעיר המשתלח מכפר על קלות וחמורות רק אם עשה תשובה, ואם לא עשה תשובה הוא מכפר רק על עבירות קלות, וכך כותב הכסף משנה:

ואמרינן דאליבא דרבי אפילו לא עשה תשובה שעיר המשתלח מכפר אבל אליבא דרבנן דוקא בשעשה תשובה שעיר המשתלח מכפר אבל אם לא עשה תשובה אין מכפר, וידוע דאין הלכה כרבי מחביריו ולכך כתב רבינו והוא שעשה תשובה

(כסף משנה תשובה א', ב)

⁶ ביטוי ל"כלל ישראל" שביוה"כ, נראה כבר בתחילתו: "ליל יום הכיפורים נוהגים שאומר שליח צבור: בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, על דעת המקום ועל דעת הקהל, אנו מתירין להתפלל עם העבריינים." (שו"ע או"ח, תרי"ט, א)

ב. אם נשווה בין כפרת יום הכיפורים לכפרת שעיר המשתלח בשיטת הרמב"ם נגלה שיש פער ביניהם. על שעיר המשתלח כתב הרמב"ם:

אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות, ומה הן הקלות ומה הן החמורות, החמורות הן שחייבין עליהם מיתת בית דין או כרת, ושבועת שוא ושקר אף על פי שאין בהן כרת הרי הן מן החמורות, ושאר מצות לא תעשה ומצות עשה שאין בהן כרת הם הקלות. (תשובה א', ב)

מכאן משמע ששעיר המשתלח מכפר אף ללא תשובה על לאו שאין בו כרת או מיתת בית דין.

לעומת זאת, על כפרת יום הכיפורים כתב הרמב"ם:

עבר על מצות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתת בית דין ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר ובאלו נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (תשובה א', ד)

מכאן משתמע שיום הכיפורים מכפר על לאו שאין בו כרת או מיתת בית דין רק אם עשה תשובה.

לצד פערים אלו, קיים גם מנחם משותף לשניהם.

ע"פ הרמב"ם, שעיר המשתלח לא מכפר על חטא שעונשו הוא מיתת ב"ד או כרת אלא אם עשה תשובה. נראה שהסיבה לכך היא מפני שאדם שעבר עבירות כ"כ חמורות, דומה דינו לשלושת העבירות שלדעת רבי אין יום הכיפורים מכפר עליהם. בין לרמב"ם ובין לרבי - רק תשובה תוכל "לחבר" אותו בחזרה לקב"ה ועל ידי כך יזכה לכפרה. שאלה נוספת ששאלנו בהבנת שיטת הרמב"ם היא מדוע הרמב"ם העדיף לפסוק כמו המשנה ורבי ישמעאל ובניגוד לדעת רבי? הרי "יתמו חטאים מן הארץ" עדיף מ"יתמו חוטאים"⁷!

נראה מפסיקתו שהרמב"ם מעדיף שהאחריות על התשובה והכפרה תהיה כמה שיותר על האדם, ושהאדם לא יוכל להסיר ממנו אחריות לכך בטענת "יוה"כ יכפר!".

⁷ הרמב"ם לכאורה יכול היה ללכת ע"פ שיטת ברוריה בנידון, כמסופר במסכת ברכות: "הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דרבי מאיר והוו קא מצערו ליה טובא, הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עלויהו כי היכי דלימותו. אמרה ליה ברוריא דביתהו: מאי דעתך? - משום דכתיב: יתמו חטאים, מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב! ועוד, שפיל לסיפיה דקרא: ורשעים עוד אינם, כיון דיתמו חטאים - ורשעים עוד אינם? אלא, בעי רחמי עלויהו דלהדרו בתשובה - ורשעים עוד אינם. בעא רחמי עלויהו והדרו בתשובה." (בבלי ברכות י', א). כנראה הרמב"ם רואה בהתנהלות כזו הנהגה פרטית - אם יש משהו נקודתי שאיננו בסדר, אפשר להתפלל עליו - אך אין זה מתאים להנהגת עם.

הרמב"ם בפסיקתו רוצה לומר לנו שהקשר בינינו לבין הקב"ה כולל גם חובות ועל האדם להפנים זאת ולתקן את דרכיו, וכפי שאומר ר' חנינא:

אמר ר' חנינא: כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרן הוא - יותרו חייו, שנאמר: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. (בבלי, בבא קמא נ', א)

ג. מהי 'תשובה שלימה'?

לאור הדברים שראינו על חשיבות התשובה במשנתו של הרמב"ם, ננסה להבין מעט על תהליך התשובה הנדרש מהאדם. ע"פ הרמב"ם, שלבי התשובה כוללים מספר מרכיבים:

ומה היא התשובה הוא שיעזוב החטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו', וכן יתנחם על שעבר שנאמר כי אחרי שובי נחמתי, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר ולא נאמר עוד א-להינו למעשה ידינו וגו', וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו.

(תשובה ב', ב)

אם אכן מדובר בתהליך הכולל מספר שלבים, הרי שיש תשובה שהגיעה לשלמותה, ויש תשובה שאיננה שלימה. רעיון זה עולה אף בירושלמי במפורש:

רבי חייא בר ווא מצלי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו שתתן בלבינו לעשות תשובה שלימה לפניך שלא נבוש מאבותינו לעולם הבא.

(ירושלמי ברכות ד', ב)

משתמע מתפילתו של רבי חייא בר ווא שיש הבדל בין תשובה שלימה לתשובה לא שלימה. דוגמא לתשובה לא שלימה ניתן למצוא במשנה ביום:

האומר אחטא ואשוב אחטא אין מספיקין בידו לעשות תשובה אחטא ויום הכפורים מכפר אין יום הכפורים מכפר

(משנה יומא ח', ט)

נראה כי מה שעומד מאחורי האמירה הזו ש - "אין מספיקין בידו לעשות תשובה", אין הכוונה שתשובה נסתתמה ממנו, אלא תודעת עשיית החטא של אדם שרוצה לחטוא ולשוב מעידה שהחטא לא חמור בעיניו, לכן לא יוכל לחזור ממנו באופן שלם, כי החרטה עליו לא תהיה שלימה. כדי לשוב בתשובה שלימה האדם נדרש לעזוב את החטא באופן מלא.

הסבר אחר לדין זה מובא במהר"ל בנתיב התשובה:

האומר אחטא ואשוב או אחטא וי"ה מכפר ודבר זה אמרו במסכת יומא (פ"ה, ב') האומר אחטא ואשוב אחטא אין מספיקין בידו לעשות תשובה וכן האומר אחטא וי"ה מכפר אין י"ה מכפר. ודבר זה כי איך תהיה התשובה לחטא הזה כי

התשובה עצמה גורם שיחטא, וכן יה"כ שהוא יום כפרה וסליחה גורם החטא ודבר זה אין ראוי כלל, כי התשובה מכפרת על האדם כאשר התשובה עצמה בלא חטא, וכן יה"כ כאשר יום זה אליו יום כפרה וסליחת עון, לא כאשר התשובה היא עצם החטא ויה"כ הוא סלוק חטא לא שיהיה יום הכפורים הבאת חטא.

(נתיבות עולם, נתיב התשובה פרק ח')

לפי פירוש המהר"ל, לא נותנים לו לעשות תשובה, ובעקבות כך הוא לא יתיר לעצמו לחטוא בתודעת 'אחטא ואשוב', וממילא יחזור בתשובה שלימה.

ד. "האומר אין יום הכיפורים מכפר" בירושלמי וברמב"ם

על המשנה העוסקת באדם האומר 'אחטא ואשוב', מביא הירושלמי ביומא סוגיה העוסקת בכפרת העולה וכפרת יום הכיפורים על מי שמתנגד לכפרתן:

האומר: אין עולה מכפרת, אין עולה מכפרת עלי, מכפרת היא אי איפשי שתכפר לי אינה מכפרת לו על כרחו.

אין יום הכיפורים מכפר מכפרת היא אי איפשי שיכפר לי – מכפר הוא לו על כורחו.

א"ר חנניה בריה דר' הלל לא כולא מן הדין בר נשא מימור למלכא לית את מלך

(ירושלמי יומא ח', ז)

בהבנת הסוגיה שם יש שתי הבנות עיקריות – פירוש הפני משה, וקרוב העדה. ע"פ הפני משה, אדם שטוען שהעולה אינה מכפרת או שאינו רוצה שהיא תכפר עליו – קרבן העולה לא יכפר עליו. אולם כפרת יום הכיפורים אינה תלויה ברצון האדם ובין הוא לא מאמין בכפרתה, או שאינו רוצה בכפרתה – יום הכיפורים מכפר לו בעל כרחו. לפי הפני משה, רבי חנניה מסביר שכפרת יום הכיפורים אינה תלויה ברצון האדם משום שאין ביכולת האדם לטעון כלפי המלך שהוא אינו מלך. עיצומו של יום מכפר משום מלכות ה' בעולם, ויכולת ה' לכפר על חטאי ברואיו.

קרוב העדה מציע הבנה אחרת בסוגיה. לפי הבנתו, אם אדם לא מאמין ביכולת הכפרה של העולה או של הכיפורים – הכפרה תפעל למרות אמונתו, אך אם אדם לא רוצה שהעולה תכפר עליו או שיום הכיפורים יכפר עליו – כאן ישנו הבדל בין הקרבן לבין יום הכיפורים, העולה לא תוכל לכפר עליו, אך יום הכיפורים מכפר עליו בעל כורחו.

הרמב"ם בהלכות שגגות מתייחס אף הוא לסוגיה זו וכך הוא פוסק:

אין יום הכפורים ולא החטאת ולא האשם מכפרין אלא על השבים המאמינים בכפרתן, אבל המבעט בהן אינן מכפרין בו. כיצד היה מבעט והביא חטאתו או אשמו והוא אומר או מחשב בלבו שאין אלו מכפרין, אע"פ שקרבו כמצותן לא נתכפר לו [...] וכן

המבעט ביום הכפורים אין יום הכפורים מכפר עליו, לפיכך אם נתחייב באשם תלוי ועבר עליו יום הכפורים והוא מבעט בו הרי זה לא נתכפר לו. (שגגות ג', י)
 ע"פ הרמב"ם, אין הבדל בין כפרת יום הכיפורים לכפרת הקרבן, ובשני המקרים מי שלא רוצה בכפרה או אינו מאמין בכפרה – לא יכופר לו.
 נראה ששיטתו של הרמב"ם עולה מסוגיה אחרת בירושלמי:

תמן תנינן על אלו חייבין על זדונן כרת ועל שגגתן חטא' ועל לא הודע שלהם אשם תלוי ולא כבר כיפר יה"כ ר"ש בשם רבי לוי סוכייה במורד ביוה"כ היא מתני'.

(ירושלמי יומא ח', ו)

הירושלמי מצטט משנה במסכת כריתות פרק א' משנה ב', שלפיה האוכל ועושה מלאכה ביום הכיפורים (לאו שיש בו כרת) חייב אשם תלוי במקרה של ספק. על משנה זו שואל הירושלמי – איך יתכן שאדם שיש לו ספק על חטא, המשנה אומרת שצריך להביא קורבן אשם תלוי אחרי יוה"כ, הרי ידוע לנו שיוה"כ מכפר על עבירות שלא ידע עליהן ביוה"כ! על כך עונה הירושלמי, שהמשנה מדברת במורד ביוה"כ. על אדם כזה יום הכיפורים לא מכפר, ולכן המשנה אומרת שצריך קורבן.⁸

ה. דין אדם שלא עשה תשובה

עד כה עסקנו באנשים שעשו תשובה אך לא התכוונו לכך ברצינות, או שניסו לכפור ביכולת הכפרה של הקרבן ויום הכיפורים, אך מה יהא הדין באדם שלא עשה תשובה כלל? בזמן בית המקדש, יש בהבאת השעיר המשתלח כפרה על העבירות הקלות גם למי שלא עשה תשובה, אבל בזמן חורבן הבית, כאשר אין את כפרת השעיר המשתלח, הרמב"ם דורש מהאדם לשוב בתשובה כתנאי בסיס לכפרה על החטא.⁹
 כאשר האדם לא עושה תשובה, ישנן שתי אפשרויות להבין מה הרמב"ם יאמר:
 א. בהיעדרה של תשובה, האדם יקבל ייסורים וייענש, וכיון שנענש, הייסורים כיפרו לו, ואינו תלוי בכפרת יום הכפורים.¹⁰

⁸ ההיגיון בדרישה מהאדם שיביא קורבן כשהשעיר ויוה"כ לא מכפרים עליו, הוא כפירוש קורבן העדה שם ד"ה מכפרין: "ומסתמא תשובה איכא שאם לא היה מתחרט לא היה מביא קרבן". לכן, בעצם, אנו מבקשים שישוב בתשובה ואם היה שב, מסתמא היה רוצה בכפרת יוה"כ.

⁹ רמב"ם, תשובה א', ד, וכן גם ברמב"ם תשובה ב', ב – ג.

¹⁰ שהרי ייסורין פועלים כפרה גדולה יותר מיוה"כ במדרג החומרה. ניתן לומר כך כל עוד לא מדובר במי שחילל את ה' בחטאו, שבזה ייסורין רק תולין ולא מכפרין. לכאורה כך משמע מלשון הרמב"ם בהלכות תשובה פרק א הלכה ד: "אבל המחלל את השם אף על פי שעשה

ב. אפשרות אחרת לומר שכאשר אין תשובה, יוה"כ לא מכפר, וכך גם לא ייסורים ומיתה. זאת מכיוון שהאדם בהיעדר תשובה, כלל לא נכנס למסלול הכפרה.

*

נסיים בדבריו של הרב קוק על התשובה:

מתבייש הוא מעצמו יודע הוא כי אין א-לוה בקרבו. וזאת היא לו הצרה היותר גדולה, החטא היותר איום. מתמרמר הוא על עצמו, אינו מוצא מנוס מפח מוקשים שלו, שאין לו תוכן מיוחד, רק הוא כולו כמו נתון בסד. מתוך מרירות נפשית זו באה התשובה כרטיה של רופא אמן. הרגשת התשובה ועומק ידיעתה, סמיכותה הגדולה בעומק הנפש, בסתר הטבע, ובכל חדרי התורה, האמונה והמסורת, בכל כחה היא באה וזורמת בתוך נפשו. בטחון עוז ברפואה, בתחיה הכוללת, שתהשובה מושיטה לכל הדבקים בה, מעביר עליו רוח חן ותחנונים, "כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם" (ישעיה ס"ו, יג). מרגיש הוא ובכל יום ויום שעובר עליו, בהסכמת תשובה עילאה וכללית זו הרגשתו נעשית יותר בטוחה, יותר מחוורת, יותר מוארה באור השכל, ויותר מתבארת ע"פ יסודי תורה. והנה הוא הולך ונוהר, פני הזעם חלפו, אור רצון בא וזורח, הוא מתמלא עוז, עיניו מתמלאות אש קדש. לבבו כולו נטבל בנחלי עדנים, קדושה וטהרה חופפות עליו. אהבה אין קץ מלא כל רוחו, נפשו צמאה לה, וכמו חלב ודשן תשבע מצמאונה זה גופא, רוח הקודש מקשקשת לפניו כזוג והוא מבושר שנמחו כל פשעיו, הידועים ושאינם ידועים, שהוא נברא מחדש בריה חדשה, שכל העולם כולו וכל העולמים התחדשו כמו, והכל אומר שירה, חדות ד' מלא כל. "גדולה תשובה שמביאה כפרה לעולם...ואפילו יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולעולם כולו".

תשובה והגיע יום הכפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו יסורין אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות, אלא תשובה יום הכפורים ויסורין שלשתן תולין ומיתה מכפרת" – מיתה מכפרת רק אם קדמה לה תשובה, משמע שאין כפרה במיתה ללא תשובה. אם אכן כך, כיון שאין כפרה במיתה בלא תשובה, אזי שאין סיבה שייסורין יתלו למיתה, ולכן אין לו יסורין ולא מת קודם זמנו, יתכן שעליו אומרת הגמרא "רשע וטוב לו". מעניין לחשוב על כך שבעצם הסידור הזה שהמחלל את ה' חי בשלווה, למעשה ה' מאריך אפים ונותן לו את ההזדמנות לעשות תשובה כדי שהמיתה תכפר לו במקום שימות קודם זמנו או בייסורין ללא כפרה, ואת החשבונות של ייסורים האם יועילו שיחזור בתשובה אם לא אשאיר לקב"ה.